

Η ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 1931 – 1950

Δρ Αναστασία Γιάγκου

*Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια
Πανεπιστήμιο Κύπρου*

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην εξέταση της Βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο κατά την περίοδο 1931 – 1950. Αρχικά είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου (1939-1945) για τον λόγο ότι αποτελεί μια περίοδο κατά την οποία παρατηρείται σημαντική κινητικότητα όσον αφορά τα πολιτικά δρώμενα στο νησί, ιδιαίτερα μετά τα δύσκολα χρόνια της *Παλμεροκρατίας*. Σχηματικά, θα μπορούσαμε να χωρίσουμε την υπό εξέταση περίοδο σε τρεις σημαντικές υποπεριόδους. Την πρώτη που περιλαμβάνει την περίοδο από την εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931 μέχρι την έναρξη του πολέμου στην Ευρώπη τον Σεπτέμβριο του 1939, τη δεύτερη υποπερίοδο που είναι τα χρόνια του πολέμου και τέλος την περίοδο 1945 και εξής κατά την οποία η στρατηγική σημασία της Κύπρου αναβαθμίζεται ακόμα περισσότερο για τα συμφέροντα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.

Τα γεγονότα του 1931 αποτέλεσαν χωρίς αμφιβολία σταθμό στη σύγχρονη Κυπριακή ιστορία¹. Η αυθόρμητη εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931 και η επακόλουθη καταστολή της έδωσαν στη Βρετανική αποικιακή διοίκηση της Κύπρου την ευκαιρία να επιβάλει στο νησί ένα ανελεύθερο καθεστώς, το οποίο σαφώς επηρέασε τη ζωή των Κυπρίων σε όλες τις εκφάνσεις της. Αρχικά μέσω της διακυβέρνησης των Ronald Storrs και Edward Stubbs και έπειτα με τον Κυβερνήτη Richmond Palmer, εδραιώθηκε στο νησί ένα νέο απολυταρχικό καθεστώς. Το Νομοθετικό Συμβούλιο καταργήθηκε και όλες οι εξουσίες μεταφέρθηκαν στον Κυβερνήτη, ο οποίος διοικούσε με Διατάγματα εν Συμβουλίω (Orders in Council).

¹ Για τα γεγονότα των Οκτωβριανών βασικό είναι το έργο του G. S. Georgiallides, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: the Causes of 1931 Crisis* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 1985).

Το 1933, συστάθηκε ένα Γνωμοδοτικό Συμβούλιο (Advisory Council), τα μέλη του οποίου ήταν εξ ολοκλήρου διορισμένα από τον Κυβερνήτη². Επιπλέον, οι δημοτικές εκλογές απαγορεύτηκαν και στο εξής όλες οι δημοτικές και χωρικές αρχές διορίζονταν απευθείας από τον Κυβερνήτη. Επίσης, η συνάθροιση άνω των πέντε ατόμων απαγορευόταν, το ίδιο και η ανάκρουση του ελληνικού εθνικού ύμνου, επιβλήθηκε λογοκρισία στον τύπο, και απαγορεύτηκε το κτύπημα της καμπάνας. Ακόμα και τα μολύβια με μπλε και άσπρες ρίγες αποσύρθηκαν, ενώ στα σχολεία οι εικόνες των ηρώων της επανάστασης του 1821 αντικαταστάθηκαν με εκείνες του Βρετανού Βασιλιά Γεωργίου. Από τις πιο σημαντικές συνέπειες ήταν σαφώς και η εξορία επιφανών εκκλησιαστικών αλλά και κοσμικών προσωπικοτήτων της ελληνοκυπριακής κοινωνίας. Ανάμεσα σ' αυτούς οι επίσκοποι Κιτίου και Κυρηνείας, Νικόδημος Μυλωνάς και Μακάριος Μυριανθεύς, αλλά και εκπρόσωποι της αριστεράς, όπως ο Κώστας Σκελέας και ο Χαράλαμπος Βάτης³. Το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου – το οποίο είχε ιδρυθεί το 1926 – τέθηκε επίσης εκτός νόμου το 1933. Μέχρι το τέλος του 1933, όταν ο νέος Κυβερνήτης Richmond Palmer ανέλαβε τα καθήκοντά του, στο νησί είχε ήδη εδραιωθεί ένα *status quo*, το οποίο χαρακτηριζόταν από τους αξιωματούχους ως «ευμενής απολυταρχία». Βέβαια, η πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού δεν έβλεπε αυτή την τάξη πραγμάτων ως ιδιαίτερα «ευμενή». Πράγματι, τα μέτρα που λήφθηκαν συνετέλεσαν έτσι, ώστε να συντηρείται στην Κύπρο ένα κλίμα ανελεύθερο, το οποίο σίγουρα ερχόταν σε αντίθεση με την παραδοσιακή φιλελεύθερη πολιτική των Βρετανών.

Γενικότερα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ανελεύθερη αυτή κατάσταση υποβοηθήθηκε και από το κλίμα των δικτατορικών καθεστώτων που εδραιώθηκαν στην Ευρώπη κατά τη δεκαετία του '30. Σε κάθε περίπτωση, κατά την περίοδο αυτή, μόνιμη επιδίωξη της Βρετανικής Κυβέρνησης ήταν η διατήρηση των συμφερόντων και της κυριαρχίας της στο νησί. Για τους Βρετανούς, κύριος αντίπαλος σε μια τέτοια επιδίωξη, παρέμενε το *Ενωτικό* κίνημα (το οποίο πρέσβευε την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα) και το οποίο εκφραζόταν μέσω της παραδοσιακής δύναμης της Δεξιάς και κυρίως μέσω της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια θεωρήθηκε απαραίτητη η μείωση της επιρροής της Ορθόδοξης Εκκλησίας, του κύριου φορέα του *Ενωτικού* κινήματος – η οποία άλλωστε θεωρήθηκε

²Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878 – 1960, η Συνταγματική Πτυχή* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998), σελ.56-7.

³Οι εξόριστοι ήταν οι: Γεώργιος Χατζηπαύλου, Διονύσιος Κυκκώτης, Θεοφάνης Τσαγγαρίδης, Θεοφάνης Θεοδότου, Θεόδωρος Κολοकाσιδής, Χαράλαμπος Βατυλιώτης, Κώστας Σκελέας, Σάββας Λοϊζίδης, ο επίσκοπος Κυρηνείας Μακάριος Μυριανθεύς και ο επίσκοπος Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς. CO 67/273/10, Cyprus Deportees, p. 14.

από τους Βρετανούς ως ο κύριος υποκινητής των ταραχών του 1931. Ήδη ο Κυβερνήτης Stubbs σε μια από τις τελευταίες αναφορές του πριν τη λήξη της θητείας του επεσήμανε στους ανώτερους του τη δύναμη της Εκκλησίας, τονίζοντας ιδιαίτερα ότι, αν η Εκκλησία αποδυναμωνόταν, αυτόματα δεν θα υπήρχε ούτε *Ενωτικό* κίνημα. Σε σχέση με τις πολιτικές ικανότητες των Κυπρίων τόνισε τα εξής: «Πρέπει να πω ότι δεν γνωρίζω κοινότητα πιο ακατάλληλη να αναλάβει έναν υπεύθυνο ρόλο στη διακυβέρνηση της χώρας τους όπως είναι οι Κύπριοι...»⁴. Δέκα χρόνια αργότερα, στις 31 Μαρτίου 1943, παρόμοιες δηλώσεις του Δούκα του Devonshire στη Βουλή των Λόρδων⁵, ο οποίος μάλιστα κατέκρινε τον William Gladstone για το γεγονός ότι είχε δώσει στους Κυπρίους μία μορφή συντάγματος το 1882 παρόλο που, όπως υποστήριξε, δεν ήταν ακόμη έτοιμοι για τέτοια ευθύνη, υπογράμμισε ακόμη μια φορά τη Βρετανική ψυχολογία απέναντι στους Κυπρίους καθώς και το χάσμα που αναπόφευκτα δημιουργείτο μεταξύ τους. Η παρούσα μελέτη, κατά την εξέταση της πρώτης υποπεριόδου, επικεντρώνεται σε μερικές βασικές παρατηρήσεις αναφορικά με τις σχέσεις της αποικιακής Κυβέρνησης και της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου. Όπως είδαμε, οι δύο επίσκοποι Κιτίου και Κυρηνείας εξορίστηκαν μετά τα γεγονότα του 1931, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ' ήταν ήδη σε προχωρημένη ηλικία. Ο επίσκοπος Πάφου Λεόντιος απουσίαζε από την Κύπρο κατά τη διάρκεια των ταραχών. Η είδηση της επικείμενης επιστροφής του στο νησί, τον Νοέμβριο του 1931, δημιούργησε αναταραχή στους αποικιακούς κύκλους η οποία κατά κάποιο τρόπο προδιέγραψε τις μελλοντικές σχέσεις Κυβέρνησης και Εκκλησίας.

Ο διοικητής Πάφου υπογράμμισε τα εξής στον Αποικιακό Γραμματέα της Κύπρου για τον Λεόντιο: «Ο επίσκοπος έχει αποδείξει ότι είναι μεγάλος ταραχοποιός...Οι απόψεις του είναι άκρως αντι-Βρετανικές και κατά τη διάρκεια της παρούσας χρονιάς επισκέφθηκε όλα τα χωριά κάνοντας ομιλίες για το ότι οι χωρικές αρχές δεν πρέπει να χάνουν ευκαιρία να προσβάλλουν όλους τους Βρετανούς αξιωματούχους...Στις ομιλίες του έχει αναφέρει ότι η Βρετανική διοίκηση δεν έχει το δικαίωμα να βρίσκεται στην Κύπρο και ότι με το να παραμένουν στο νησί απλά εξαπατούν τον κόσμο»⁶.

⁴CO 67/251/3, Cyprus: memorandum by Sir E. Stubbs, 16 October 1933.

⁵The Parliamentary Debates, Fifth Series, Vol. 126, House of Lords, second volume of session 1942-43, 31 March 1943, columns 1033-35.

⁶CO 67/242/1, Commissioner of Pafos A. M. Fleury to Cyprus' Colonial Secretary, 5 November 1931.

Πράγματι, ο Κυβερνήτης επικοινωνήσε με το υπουργείο Αποικιών και ενημέρωσε για την πεποίθησή του ότι ο Λεόντιος δεν έπρεπε να επιστρέψει στην Κύπρο γιατί ήταν επικίνδυνος για την ηρεμία και την τάξη των πραγμάτων⁷. Τελικά λίγο πριν το τέλος της θητείας του ο Storrs με τη συγκατάθεση του Υπουργείου Αποικιών πέτυχε ώστε τυχόν αναφορά στην Ένωση να θεωρείται ποινικό αδίκημα⁸. Έχοντας την πεποίθηση ότι αυτό θα εμπόδιζε την εμπλοκή του Λεοντίου στα πολιτικά πράγματα του τόπου, αποφάσισε να άρει την απαγόρευση του αποκλεισμού του από το νησί. Έτσι στις 24 Ιουνίου 1932 ο Λεόντιος επέστρεψε στην Κύπρο, όπου ανέλαβε ξανά τα καθήκοντά του ως επίσκοπος Πάφου. Η δράση του όμως δεν σταμάτησε. Πράγματι, ο επίσκοπος Λεόντιος αναδείχθηκε ως ο κυριότερος εκπρόσωπος της Εκκλησίας και η σημαντικότερη, για πολλούς, μορφή της Ελληνοκυπριακής κοινωνίας μέχρι τον θάνατό του το 1947. Ένα από τα θέματα που έφεραν τριβή στις σχέσεις αποικιακής κυβέρνησης Κύπρου και Ελληνοκυπρίων μετά το 1933 ήταν το πρόβλημα της διαδοχής του Αρχιεπισκοπικού θρόνου όπως προέκυψε μετά τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ΄ στις 16 Νοεμβρίου εκείνης της χρονιάς. Λίγες μέρες μετά τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου, ο Λεόντιος ανακοίνωσε στην Αποικιακή Κυβέρνηση την ανάληψη της *Τοποτηρητείας* του θρόνου⁹. Η απουσία όμως των επισκόπων Κιτίου και Κυρηναίας από την Κύπρο εμπόδιζε την έναρξη διαδικασιών για την εκλογή ενός νέου Αρχιεπισκόπου, αφού το καταστατικό της Εκκλησίας της Κύπρου προνοούσε ότι, για να συγκληθεί η Ιερά Σύνοδος, θα έπρεπε να απαρτίζεται τουλάχιστον από τρεις επισκόπους¹⁰. Ο ίδιος, ως *Τοποτηρητής*, δεν είχε την εξουσία να προβεί σε οποιαδήποτε ουσιαστική αλλαγή στα εκκλησιαστικά δρώμενα. Η αρχιεπισκοπική χηρεία θα παρέμενε μέχρι το 1947 ένα μόνιμο αγκάθι στις σχέσεις Αποικιακής Κυβέρνησης και Κυπρίων.

Η περίοδος της θητείας του Richmond Palmer στην Κύπρο (1933-39) σήμανε και την εδραίωση του μετα-Οκτωβριανού καθεστώτος, το οποίο θα διαρκούσε μέχρι την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Η διακυβέρνηση του Richmond Palmer συντέλεσε επίσης στην αύξηση του χάσματος της επικοινωνίας μεταξύ της αποικιακής Κυβέρνησης και της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Χαρακτηριστικά, κατά τα χρόνια αυτά, ο

⁷ CO 67/242/1, Governor of Cyprus to Secretary of State for the Colonies Cunliffe-Lister, 6 November 1931.

⁸ Αρχείο Αρχιεπισκόπου Λεοντίου, Βιβλίο ΙΓ, The Chief Secretary to the Rt. Rev. Leontios, 15 June 1932, σελ. 50.

⁹ Αρχείο Αρχιεπισκόπου Λεοντίου, Βιβλίο Α΄, Τοποτηρητής Λεόντιος προς Κυβερνήτη Stubbs, 18 Νοεμβρίου 1933, σελ. 1. Απόστολος Βαρνάβας, περίοδος Β΄, τόμος Ε΄, 18 Νοεμβρίου 1933, σελ. 388

¹⁰ CO 67/246/7, Μελέτιου Μεταξάκη, «Καταστατικόν της αγιωτάτης αποστολικής Εκκλησίας της Κύπρου» στον *Εκκλησιαστικό Κήρυκα*, έτος Δ΄, τεύχος ΟΑ΄, 15 Ιουνίου 1914, σελ. 71-87.

Κυβερνήτης, ο εκπρόσωπος της κοσμικής εξουσίας στο νησί, και ο *Τοποτηρητής* Λεόντιος, ο εκπρόσωπος της πνευματικής εξουσίας, δεν συναντήθηκαν ούτε μία φορά. Συνάντηση Κυβερνήτη και *Τοποτηρητή* θα λάμβανε χώρα αρκετά χρόνια αργότερα, στις 14 Νοεμβρίου 1940¹¹ κατά τη διάρκεια της θητείας του William Battershill και μετά την είσοδο της Ελλάδας στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Μεγάλης Βρετανίας και των Συμμαχικών Δυνάμεων, όταν πια οι συνθήκες θα είχαν αλλάξει. Γενικά, ο Κυβερνήτης Palmer συνέχισε την πολιτική των προκατόχων του και δύο από τους κυριότερους άξονες στους οποίους στράφηκε ήταν η Εκκλησία καθώς και ο τομέας της Παιδείας.

Μετά τον θάνατο του Νικόδημου Μυλωνά στα Ιεροσόλυμα το 1937, η Κυβέρνηση προχώρησε επίσης στη θέσπιση δύο νέων εκκλησιαστικών νόμων οι οποίοι όριζαν ότι δεν μπορούσε να εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος υποψήφιος ο οποίος είχε εξοριστεί από την Κυβέρνηση ή είχε καταδικαστεί για αδίκημα ή δεν ήταν Βρετανός υπήκοος. Επίσης, η εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου για να ισχύει θα έπρεπε να έχει την έγκριση του Κυβερνήτη. Με τους νόμους αυτούς το αρχιεπισκοπικό ζήτημα παρέμεινε σε μία στασιμότητα η οποία διήρκεσε δέκα ολόκληρα χρόνια, κατά τα οποία η Ορθόδοξη Εκκλησία εξακολουθούσε να παραμένει ακέφαλη. Το βασικό θέμα διένεξης θα αποτελούσε ο νόμος που όριζε ότι μετά την εκλογή του, ο νέος Αρχιεπίσκοπος θα έπρεπε να λαμβάνει την έγκριση του Κυβερνήτη για την πλήρη ανάδειξή του (*berat*). Οι νόμοι αυτοί θα αποτελούσαν μια μόνιμη πηγή διένεξης μεταξύ Εκκλησίας και Κυβέρνησης. Ειδικά στα κρίσιμα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όπου επιβαλλόταν η συνεργασία των Εκκλησιαστικών αρχών με την Κυβέρνηση, η παρουσία των νόμων και η επιμονή της Κυβέρνησης να τους διατηρεί θα προσέθεταν στο κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας και δυσπιστίας και θα εμπόδιζαν την ανάπτυξη μιας αгаστικής συνεργασίας ανάμεσα στους δύο φορείς. Τέλος, το 1938, ο Λεόντιος καταδικάστηκε σε υπερορία στο Κτήμα της Πάφου υπό αστυνομική επιτήρηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κατηγορίες που του απαγγέλθηκαν ήταν σε σχέση με τον νόμο 30 του 1935 για την αποτροπή εγκλήματος (Law 30/1935 for the Prevention of Crime), ο οποίος μέχρι τότε είχε χρησιμοποιηθεί μόνο για την καταδίκη κοινών εγκλημάτων¹². Το 1939 η υπερορία θα ανανεωνόταν για ακόμη ένα χρόνο. Μέχρι τη λήξη της η Κύπρος θα είχε μπει σε μια νέα φάση της Ιστορίας της.

¹¹ *Νέος Κυπριακός Φύλακας* «Η Α.Σ. ο Τοποτηρητής επισκέφθη χθες τον Κυβερνήτη», 15 Νοεμβρίου 1940.

¹² *Embros*, “Locum Tenens”, 14 April 1937.

Γενικότερα, προς τα τέλη της θητείας του Palmer η αποικιακή Κυβέρνηση δεχόταν κριτική και πίεση για την πολιτική της όχι μόνο από τους τοπικούς φορείς αλλά και από τον ίδιο τον Αγγλικό τύπο. Εδώ είναι χρήσιμες μερικές παρατηρήσεις για την αποικιακή πολιτική στα τέλη της δεκαετίας του '30 γενικότερα. Καταρχάς, υπήρχε η μητροπολιτική αντίδραση κατά της καταπίεσης που ασκούσε το Λονδίνο σε πολλές από τις αποικίες του. Όσο η Βρετανία παρουσίαζε τον εαυτό της σαν μια φιλελεύθερη παγκόσμια δύναμη σε μία εποχή δικτατορικών καθεστώτων τόσο περισσότερο αμήχανη ήταν και η οποιαδήποτε σύνδεση με την αποικιακή απολυταρχία – και στην περίπτωση της Κύπρου, με την αποικιακή φτώχεια. Ακριβώς επειδή η Κύπρος ζούσε μια πολύ συγκεκριμένη και δύσκολη μορφή απολυταρχικής διοίκησης και ειδικότερα επειδή επρόκειτο για μια «Ευρωπαϊκή» αποικία – ο βαθμός αμηχανίας ήταν ακόμα μεγαλύτερος. Η έναρξη του Πολέμου στην Ευρώπη τον Σεπτέμβρη του 1939 – στο όνομα της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας – και η συμβολή των Κυπρίων στο πλευρό των συμμάχων ήρθαν να ενισχύσουν αυτές τις αντιλήψεις.

Λίγο πριν την έναρξη του πολέμου όμως, συνέβηκε μια σημαντική αλλαγή στην Κύπρο αφού η θητεία του Κυβερνήτη Palmer έφθασε στο τέλος της. Γενικά, ήταν παράδοση στην ελληνοκυπριακή αντίληψη να συνδέεται κάθε αλλαγή φρουράς στην αποικιακή Κυβέρνηση με ελπίδες για ανάληψη πρωτοβουλιών για την καλυτέρευση των συνθηκών που επικρατούσαν στο νησί.

Η είδηση του διορισμού επομένως του William Battershill ως νέου Κυβερνήτη πυροδότησε ελπίδες και προσδοκίες για μια ουσιαστική αλλαγή. Ο νέος Κυβερνήτης ήταν ήδη γνωστός στους Κυπρίους από τη θητεία του ως Αποικιακός Γραμματέας κατά την περίοδο 1934-37. Οι *Times* του Λονδίνου είχαν χαρακτηριστικά σημειώσει για το γεγονός αυτό: «Η ανακοίνωση του διορισμού του Battershill αντιμετωπίστηκε με ειλικρινή συναισθήματα από όλες τις πλευρές και κατά την άφιξή του στη Λάρνακα έτυχε θερμής υποδοχής. Τόσο ο τύπος όσο και οι λοιποί φορείς εξέφρασαν τις ελπίδες τους για τις πολιτικές και άλλες μεταρρυθμίσεις τις οποίες ακράδαντα πιστεύουν ότι ο νέος Κυβερνήτης θα βάλει αμέσως σε ισχύ»¹³. Την ίδια ώρα όμως, ο νέος Κυβερνήτης έγραφε σε μια επιστολή προς τη μητέρα του: «Ο κόσμος εδώ φαίνεται να έχει μια καταπληκτική πίστη σε μένα αλλά φοβάμαι ότι σύντομα θα

¹³ Rhodes House Library, Private Papers of Sir William Battershill, MSS Brit. Emp. S 467, Box 4, File 3, 11 August 1939 και 18 August 1939.

απογοητευτούν. Οι εφημερίδες συνεχώς τονίζουν πόσο καλός άνθρωπος είμαι και είναι βέβαιοι ότι θα εισηγηθώ αυτοκυβέρνηση για την Κύπρο. Όταν όμως μάθουν τι πράγματι θα εισηγηθώ (και δεν θα είναι αυτοκυβέρνηση ή κάτι παρόμοιο), τότε θα εξαγριωθούν...»¹⁴.

Η κατάσταση στην Ευρώπη, όμως, μεταβαλλόταν ραγδαία και η έναρξη του πολέμου την πρώτη Σεπτεμβρίου 1939 σταμάτησε απότομα κάθε σχέδιο που πιθανόν να είχε ο Κυβερνήτης Battershill. Ήταν φυσικό ότι η Κύπρος δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από τις εξελίξεις στην Ευρώπη. Τα χρόνια του πολέμου αποτελούν σημαντική περίοδο στην εξέταση της Βρετανικής πολιτικής στο νησί για τον λόγο ότι οι νέες συνθήκες που τώρα διαμορφώθηκαν αλλά και η άμεση ανταπόκριση των Κυπρίων στο κάλεσμα των αρχών για ενίσχυση του συμμαχικού αγώνα και η συγκινητική πράγματι συμβολή τους σε αυτόν οδήγησε σε μερική απαγκίστρωση από το μετα-Οκτωβριανό καθεστώς όπως αυτό είχε εδραιωθεί. Μάλιστα σ' αυτά τα πλαίσια, η Βρετανική διοίκηση δεν μπόρεσε να αποτρέψει και την άνθιση του συντεχνιακού κινήματος αλλά και τη δημιουργία νέων πολιτικών κομμάτων – σημαντικότερο παράδειγμα η ίδρυση του Α.Κ.Ε.Λ. τον Απρίλιο του 1941, το οποίο σταδιακά εξελίχθηκε ως η παράλληλη δύναμη απέναντι στη Δεξιά και την Εκκλησία.

¹⁴Rhodes House Library, Private Papers of Sir William Battershill, MSS Brit. Emp. S 467, Box 4, File 3, 11 August 1939 και 18 August 1939.

Και ενώ πριν την έναρξη του πολέμου, μια πολιτική κίνηση λάμβανε χώρα για παραχώρηση περισσότερων πολιτικών ελευθεριών, ο Ιωάννης Κληρίδης, σεβαστό μέλος της ελληνοκυπριακής κοινότητας, με δημοσίευσή του στην εφημερίδα *Ελευθερία* εξήγησε ότι ενώ ήταν έτοιμος να αρχίσει σειρά κειμένων για την πολιτική κατάσταση στην Κύπρο, εν τούτοις ένοιωθε ότι οι καιροί ήταν τέτοιοι που οποιαδήποτε διεκδίκηση θα έπρεπε να παραμεριστεί προσωρινά. «Το καθήκον μας» έγραφε ο Κληρίδης, «είναι να αφήσουμε τόσο την Κυπριακή Κυβέρνηση όσο και το Υπουργείο Αποικιών απερίσπαστους για να αντιμετωπίσουν όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερα την κρίσιμη αυτή κατάσταση»¹⁵. Έτσι οι Κύπριοι τάχθηκαν αποφασιστικά στο πλευρό των συμμάχων, ελπίζοντας βέβαια ότι η συμβολή τους δεν θα παραβλεπόταν με το τέλος των εχθροπραξιών. Ελπίδα πάντα παρέμενε η επίτευξη του εθνικού πόθου της *Ένωσης*. Από την πλευρά της, μπροστά σ' αυτή την εντυπωσιακή ανταπόκριση των Κυπρίων, η αποικιακή πλευρά έπρεπε να προβεί σε κάποια κίνηση εκτίμησης. Άλλωστε, είναι αναγκαίο να τονιστεί ξανά, ότι πολλά αναμένονταν από τη νέα κυβέρνηση. Μια από τις πρωτοβουλίες που ο Κυβερνήτης Battershill έλαβε ήταν να επιτρέψει στον Θεοφάνη Θεοδότου – σημαντικότερη πολιτική φυσιογνωμία του τόπου και ένα από τους πολιτικούς εξορίστους του 1931 – να επιστρέψει στην Κύπρο, γεγονός που αντιμετωπίστηκε πολύ θετικά από την κοινή γνώμη και που πυροδότησε ελπίδες για επιστροφή και των υπόλοιπων εξορίστων. Όμως ουσιαστικά, όπως ο Battershill σημείωσε στους ανώτερους του, η επιστροφή του Θεοδότου επιτράπηκε γιατί ο ίδιος ήταν ήδη σε προχωρημένη ηλικία και αρκετά άρρωστος. Τα γεγονότα του 1931 εξακολουθούσαν να κατέχουν κεντρική θέση στην αποικιοκρατική αντίληψη και δεν υπήρχε καμία σκέψη άμεσης επιστροφής των υπόλοιπων εξορίστων. Όπως ο ίδιος ο Battershill τόνισε εμπιστευτικά, οι αρχές είδαν την επιστροφή του Θεοδότου απλά σαν ένα πείραγμα για κατοπινές εξελίξεις και όχι σαν έναυσμα για την επιστροφή όλων των εξορίστων.

Η αμήχανη θέση της αποικιακής διοίκησης υπογραμμίζόταν ακόμα περισσότερο κάθε φορά που η κυπριακή συμβολή στον πόλεμο τύγχανε αναγνώρισης στην ίδια τη μητρόπολη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας – το Λονδίνο. Για παράδειγμα, όταν ο Βρετανός πρωθυπουργός Neville Chamberlain, δήλωσε στις 16 Ιανουαρίου 1940 στο Κοινοβούλιο ότι τα πρώτα βοηθητικά αποικιακά στρατεύματα της Βρετανίας που έφθασαν στη Γαλλία ήταν Κυπριακά, το νέο καταχειροκροτήθηκε από όλους τους βουλευτές¹⁶. Το ίδιο και ο Αγγλικός τύπος συχνά συνηγορούσε υπέρ της Κύπρου.

¹⁵ *Ελευθερία*, «Να αφήσωμεν Κυβέρνησιν και υπουργείον απερίσπαστα εν όσω εξακολουθεί η κρίσις», 30 Αυγούστου 1939.

¹⁶ House of Commons, Parliamentary Debates, fifth series, vol.356, 16 January 1940, column 43. *Ελευθερία*, «Η Κύπρος ανευφημήθη χθες εις την Βουλήν των Κοινοτήτων κατόπιν μνείας του κ. Τσάμπερλαιν», 17 Ιανουαρίου 1940.

Συγκεκριμένα οι *Times* είχαν υπογραμμίσει ότι: «ο αριθμός των Κυπρίων εθελοντών είναι αξιοθαύμαστος για ένα νησί που δεν ξεπερνά τις 350 χιλιάδες ψυχές οι οποίες κατοικούν σε ένα νησί τόσο φτωχό και τόσο παραμελημένο ώστε να είναι γνωστό σαν η Σταχτοπούτα της Μεσογείου. Ελπίζεται ότι η Βρετανική Κυβέρνηση και το Υπουργείο Αποικιών δεν θα ξεχάσουν την Κύπρο όταν ο πόλεμος τελειώσει»¹⁷. Την ίδια ώρα όμως, ο Κυβερνήτης είχε διαφορετική άποψη. Έγραφε ο Battershill στο Υπουργείο Αποικιών ότι «το νησί είναι διάτρητο από πολιτικά ζητήματα και κατά την άποψή μου θα συνεχίσει να είναι έτσι για πάντα. Η λεγόμενη «πολιτική ανακωχή» είναι απλά μια φάρσα»¹⁸. Η καχυποψία και η έλλειψη εμπιστοσύνης ήταν βασικά στοιχεία που ενδυνάμωναν την ψυχολογική απόσταση Βρετανών και Ελληνοκυπρίων.

Αναμφισβήτητα, η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο, όπως προέκυψε από το Ιταλικό τελεσίγραφο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, ήταν θεμελιώδους σημασίας για την Κύπρο. Το γεγονός αυτό, είχε δύο σημαντικές άμεσες συνέπειες: αρχικά συνέβαλε στην αναβίωση του κινήματος της *Ένωσης* με όλη την παλιά γνωστή του δυναμική. Κατά δεύτερον, μέρος των ανελεύθερων νόμων που είχαν θεσπιστεί το 1931 παραμερίστηκαν σε σημαντικό βαθμό. Παραδοσιακά, οι Ελληνοκύπριοι ταυτιζόνταν με τους αγώνες του Ελληνικού κράτους και οι συμβολή τους ως εθελοντές στους ελληνικούς αγώνες ήταν πάντα μεγάλη. Ήταν επομένως φυσικό επακόλουθο ότι πλήρης ενθουσιασμός θα καταλάμβανε και σ' αυτή την περίπτωση τους Κυπρίους οι οποίοι άμεσα έδειξαν τη συμπαράστασή τους.

Μάλιστα, ο Κυβερνήτης δήλωσε και πάλι σε ιδιωτική αλληλογραφία ότι: «ο κόσμος εδώ προσφέρει τις βέρες του για να ενισχύσει την ελληνική προσπάθεια. Φοβάμαι ότι οποιαδήποτε προσπάθεια για ενίσχυση του Βρετανικού πολεμικού ταμείου θα αποτύχει, όταν όλοι προσφέρουν αποκλειστικά στο Ελληνικό Ταμείο»¹⁹.

Σημείωνε επίσης ότι η αναβίωση του *Ενωτικού* κινήματος ήταν ειλικρινής και αυθόρμητη. Έτσι τώρα πολλοί από τους παλιούς νόμους του 1931 απλά αγνοήθηκαν από τους Ελληνοκυπρίους: Για παράδειγμα η ανάγκρωση του Ελληνικού εθνικού

¹⁷ The Times, "The Cypriots' War Record", 15 April 1940.

¹⁸ CO 67/308/9, A.Acheson, 'The Situation in Cyprus', 7 March 1940.

¹⁹ Rhodes House Library, Private Papers of Sir William Battershill, MSS Brit. Emp. S467 Box. 4, file III, Battershill to Mrs Battershill, 18 November 1940.

Δρ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΙΑΓΚΟΥ

ύμνου, η συνάθροιση πολλών ατόμων με σκοπό τη διαδήλωση, και φυσικά η επανεμφάνιση της Ελληνικής σημαίας ήταν τρανό παράδειγμα της αλλαγής αυτής. Ήταν επίσης διάχυτη η ικανοποίηση για τη σύμπλευση των συμφερόντων της Ελλάδας και της Μ. Βρετανίας. Σαφώς, οι Ελληνοκύπριοι μπροστά στις νέες εξελίξεις έβλεπαν έντονη την πιθανότητα της επίτευξης της Ένωσης. Αξίζει όμως να δούμε ένα επεισόδιο σε σχέση με την ανάρτηση των σημαίων. Οι Τουρκοκύπριοι είχαν πράγματι αντιδράσει μπροστά στο μαζικό φαινόμενο της αναρτήσεως της Ελληνικής σημαίας. Η διπλωματική θέση της Τουρκίας, ο ρόλος της οποίας ήταν τόσο σημαντικός για τα Βρετανικά συμφέροντα στον πόλεμο, σήμαινε ότι η Τουρκοκυπριακή μειονότητα δεν θα έπρεπε να δυσαρεσθηθεί και σαφώς έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος με τον οποίο να επιτρέπεται και η ανάρτηση της Τουρκικής σημαίας. Έτσι οι Βρετανοί μερίμνησαν ώστε ο σχετικός νόμος για τις σημαίες (που ίσχυε από το 1931) να αλλάξει ώστε να επιτρέπεται γενικώς η ανάρτηση σημαίων τόσο συμμαχικών κρατών (όπως δηλαδή η Ελλάδα) όσο και σημαίων με χώρες που συνδέονταν με τη Βρετανία μέσω συνθήκης (όπως η Τουρκία)²⁰. Έτσι το δίλημα εν μέσω πολέμου με τις σημαίες λύθηκε.

Η συμβολή των Κυπρίων στη συμμαχική πολεμική προσπάθεια για Δημοκρατία και Ελευθερία δεν μπορούσε παρά να αναγκάσει την αποικιακή κυβέρνηση να είναι πιο διαλλακτική μπροστά στην ίδρυση νέων πολιτικών μηχανισμών. Είναι πράγματι

²⁰ Νέος Κυπριακός Φύλαξ, «Ανεστάλη επισήμως ο νόμος περί σημαίων», 13 Φεβρουαρίου 1941.

γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου έχουμε μία αναδόμηση του κυπριακού πολιτικού μηχανισμού με την ίδρυση νέων κομμάτων και άλλων φορέων. Αναμφισβήτητα, η πιο σημαντική εμφάνιση στον πολιτικό κόσμο της Κύπρου ήταν η ίδρυση του Α.Κ.Ε.Λ. στις 14 Απριλίου 1941. Αρχικά, κανείς δεν θα μπορούσε να φανταστεί ότι το κόμμα αυτό θα διαδραμάτιζε τόσο σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις του νησιού και μάλιστα μπροστά στα γεγονότα που λάμβαναν χώρα τότε στην Ελλάδα, η ίδρυση του κόμματος πέρασε σχεδόν απαρατήρητη από τον τύπο. Γρήγορα όμως, η οργανωτική ικανότητα του Α.Κ.Ε.Λ. κάτω από τις οδηγίες του Πλουτή Σέρβα και η ικανότητα του κόμματος να κινητοποιεί τις μάζες, έδειξε στις αρχές (αλλά και στις παραδοσιακές δυνάμεις του τόπου) ότι μία νέα, υπολογίσιμη δύναμη, είχε αφιχθεί στο νησί.

Η αναβίωση του *Ενωτικού* κινήματος αποτέλεσε μεγάλο πρόβλημα για την αποικιακή κυβέρνηση. Παρόλο που οι τοπικοί φορείς είχαν υποσχεθεί συνεργασία για όσο διάστημα διαρκούσε ο πόλεμος, για την κυβέρνηση ήταν εξαιρετικά σημαντικό να ελέγχει οποιαδήποτε *Ενωτική* έκφραση και να περιορίζει οποιεσδήποτε ελπίδες για μεταπολεμικές ανταμοιβές. Η αγωνία της αποικιακής Κυβέρνησης ήταν ξεκάθαρη όταν, κατά τη Γερμανική επίθεση κατά της Ελλάδας τον Απρίλιο του 1941, τέθηκε το θέμα ανεύρεσης της νέας έδρας της Ελληνικής Κυβέρνησης. Ήδη νωρίτερα, ο Έλληνας πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κορυζής είχε ξεκάθαρα αναφέρει στους Βρετανούς το ζήτημα της *Ένωσης* της Κύπρου με την Ελλάδα μετά τον πόλεμο.

Είπε ο Κορυζής στον Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών Anthony Eden ότι: «εφόσον οι Έλληνες έχουν προσφέρει τόσες θυσίες για τον συμμαχικό αγώνα, είναι απαραίτητο, για να διατηρήσουν το ηθικό τους ακμαίο, να έχουν μία άμεση ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Δεν μπορώ να σας πω πόσο εντυπωσιακή θα ήταν, σε μια τόσο κρίσιμη στιγμή, μια Βρετανική χειρονομία απόδοσης της Κύπρου στην Ελλάδα»²¹. Ο Eden απέφυγε να δώσει μια άμεση απάντηση λέγοντας ότι ένα τέτοιο θέμα δεν ήταν της δικαιοδοσίας του. Ο ίδιος ο Κυβερνήτης Battershill τηλεγραφούσε από την Κύπρο τονίζοντας πόσο επικίνδυνο θα ήταν για την κυβέρνησή του τυχόν άφιξη της Ελληνικής κυβέρνησης στο νησί²².

²¹ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος “Anglo-Hellenic Talks on Cyprus during the Axis Campaign Against Greece”, *Balkan Studies*, 23 (1982), p.200.

²² CO 323, 1864/7, Officer administrating the Government of Cyprus to the Secretary of State for the Colonies, 13 April 1941.

Κατά τη διάρκεια της μάχης της Κρήτης, το θέμα επανήλθε και προκάλεσε διαφωνίες ανάμεσα στους Βρετανούς, γεγονός που αποδείκνυε ακόμα μια φορά την ικανότητα του Κυπριακού ζητήματος να διχάζει τους Βρετανικούς κύκλους. Μία μελέτη που είχε ετοιμαστεί με πιθανές λύσεις για το μέλλον της Κύπρου από τον Καθηγητή Arnold Toynbee και το Βασιλικό Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων συνηγορούσε σαφώς υπέρ της απόδοσης της Κύπρου στην Ελλάδα²³. Οι αναφορές ανάμεσα σε Υπουργεία Αποικιών, Εξωτερικών και Πολέμου παρουσίαζαν έντονη διαφωνία ως προς το θέμα της Κύπρου. Εδώ είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η παρέμβαση του ίδιου του Βρετανού Πρωθυπουργού Winston Churchill ο οποίος τόνισε τα εξής: «παρακολουθώ πολύ στενά τις εξελίξεις στην Κύπρο από τότε που για πρώτη φορά την επισκέφθηκα, το 1907. Φαντάζομαι ότι όλοι γνωρίζετε πώς υπάρχει ένας σημαντικός μουσουλμανικός πληθυσμός στην Κύπρο, που είναι πολύ πιστός σ' εμάς και που θα δυσανεστηθεί πολύ αν η Κύπρος δοθεί στους Έλληνες»²⁴. Είναι η πρώτη φορά στα χρόνια του πολέμου που ο Τουρκοκυπριακός παράγοντας και η σημασία του για τη Βρετανία τονίζεται τόσο ξεκάθαρα. Στο μέλλον, η Τουρκοκυπριακή μειονότητα θα αποτελούσε παράγοντα που θα περιέπλεκε σαφώς το Κυπριακό ζήτημα.

Μερικούς μήνες αργότερα, η Αγγλική κυβέρνηση επέδειξε με την ίδια αποφασιστικότητα τη θέλησή της να μη δημιουργήσει οποιεσδήποτε ελπίδες σχετικά με το μέλλον της Κύπρου. Μια δήλωση του νέου Πρωθυπουργού της Ελληνικής – εξόριστης – κυβέρνησης στις 15 Νοεμβρίου 1941 που αφορούσε το μέλλον της Κύπρου δημιούργησε ενθουσιασμό στην Ελληνοκυπριακή πλευρά αλλά έντονη δυσφορία στους Βρετανικούς κύκλους.

Συγκεκριμένα, ο Εμμανουήλ Τσουδερός δήλωσε σε μια εκδήλωση στο Λονδίνο τα εξής: «Οραματίζομαι την Ελλάδα χλωμή αλλά περήφανη. Βαδίζει πάνω στα ερείπια των πόλεων και των χωριών της αλλά είναι μεγάλη και περιλαμβάνει τη Βόρειο Ήπειρο, τα Δωδεκάνησα, τη Μακεδονία, τη Δυτική Θράκη και την Κύπρο»²⁵. Το Λονδίνο εξοργισμένο μίλησε για «έλλειψη πολιτικής κρίσης» εκ μέρους του

²³ FO 371/29846, r 5841/198/19, Memorandum by the Royal Institute of International Affairs, p.179.

²⁴ CO 67/316/13, Prime Minister's personal minute, 2 June 1941.

²⁵ *Ελευθερία*, «Οραματίζομαι την Ελλάδα περιλαμβανουσας και την Κύπρο», εδήλωσεν ο Πρωθυπουργός κ. Τσουδερός, 16 Νοεμβρίου, 1941.

Τσουδερού, ενώ ο τελευταίος δέχθηκε ιδιαιτέρως την αυστηρή παρατήρηση του Υπουργού Εξωτερικών Anthony Eden, γιατί η δήλωσή του είχε δημιουργήσει ένα είδος «επανάστασης» στην Κύπρο²⁶. Πράγματι, τα λόγια του Τσουδερού έφεραν ένα νέο κύμα ενθουσιασμού στην Κύπρο. Ήταν η πρώτη φορά που δημόσια Έλληνες πρωθυπουργός εκδηλώνονταν με αυτό τον τρόπο. Το γεγονός μάλιστα ότι η αγγλόφωνη εφημερίδα *Cyprus Post* – η οποία είχε συσταθεί από το Βρετανικό Συμβούλιο στην Κύπρο με σκοπό να δίνει – κατά την άποψη των αρχών – μια πιο ισορροπημένη άποψη των γεγονότων – συμφώνησε με «τα δίκαια αιτήματα των Ελληνοκυπρίων για Ένωση»²⁷ παρολίγο να οδηγήσει στην απόλυση του εκδότη της, ο οποίος θεωρήθηκε ότι έκανε κατάχρηση του ρόλου του²⁸. Το γεγονός δε ότι μαζί με όλους τους άλλους φορείς το Α.Κ.Ε.Λ. τάχθηκε για πρώτη φορά από την ίδρυσή του μερικούς μήνες πριν, ανοικτά υπέρ της Ένωσης²⁹ έκανε την κατάσταση ακόμα πιο πολύπλοκη. Η Κυβέρνηση δεν μπορούσε να αφήσει την κατάσταση να ξεφύγει από τον έλεγχο. Στις 2 Δεκεμβρίου 1941 επομένως, δημοσιοποίησε ανακοίνωση η οποία τόνιζε ότι «ο Κυβερνήτης ήταν εξουσιο-δοτημένος να ανακοινώσει ότι δεν υπήρξαν και δεν υπάρχουν συνομιλίες μεταξύ της Μ. Βρετανίας και της Ελλάδας σε σχέση με το μέλλον της Κύπρου. Το θέμα της απόδοσης της Κύπρου από τη Μ. Βρετανία στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο δεν βρίσκεται επομένως υπό σκέψη»³⁰. Το επεισόδιο Τσουδερού συνέπεσε και με μια νέα αλλαγή φρουράς στο νησί αφού ο William Battershill προήχθηκε στο Υπουργείο Αποικιών και αντικαταστάθηκε από τον Charles Woolley. Η σημασία του επεισοδίου αυτού βρίσκεται στο γεγονός ότι παρόλο που ήταν η πρώτη φορά που η Ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να ανακινήσει το θέμα της Ένωσης, οι Βρετανοί εμφανίστηκαν αποφασισμένοι να μην αφήσουν ένα τέτοιο θέμα να πάρει διαστάσεις.

²⁶ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχείο*, τόμος 1, (Αθήνα: Φυτράκης, 1990), σελ. 171, 368.

²⁷ *Cyprus Post*, “The future of Cyprus”, 18 November 1941.

²⁸ CO 67/316/22, Robertson to Parkinson, 3 December 1941.

²⁹ Ανεξάρτητος, «Το Ανορθωτικόν κόμμα διά την εθνικήν αποκατάστασιν της Κύπρου υπό τη στέγην της μητρός Ελλάδος», 20 Νοεμβρίου 1941.

³⁰ CO 67/311/11, Battershill to Percival, 8 December 1941.

Τον Φεβρουάριο του 1943, ο νέος Κυβερνήτης Woolley κλήθηκε στο Λονδίνο για να συζητήσει θέματα εσωτερικής πολιτικής με τους ανώτερους του στο Υπουργείο Αποικιών³¹. Σε αρκετές από τις συναντήσεις παρευρέθηκε και ο ίδιος ο Υπουργός. Τα συμπεράσματα των συναντήσεων είναι αποκαλυπτικά για το πώς έβλεπαν οι Βρετανοί την κατάσταση στην Κύπρο. Το 1943, λοιπόν, ο Κυβερνήτης υπογράμμισε ότι δύο δυνάμεις κυριαρχούσαν στην πολιτική σκηνή της Κύπρου – η συντηρητική Δεξιά και η ριζοσπαστική Αριστερά – και οι δύο αντίθετες προς το Βρετανικό καθεστώς του νησιού. Παρόλο που η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του άξονα ανάγκαζε τον *Ενωτικό* κόσμο να παραμένει σε μια αδρανή κατάσταση, η Αριστερά, παρατηρούσε ο Woolley, ήταν σαφώς πιο δραστηριοποιημένη στο να επιδεικνύει την αντίθεσή της απέναντι στη Βρετανική κυβέρνηση. Ο Κυβερνήτης εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι με το τέλος του πολέμου το Α.Κ.Ε.Λ. θα κατέφευγε σε ανοικτό αγώνα κατά της Κυβέρνησης. Γενικώς θεωρούσε ότι παρά τις διαφορές τους, τόσο η Δεξιά (κυρίως μέσω του Λεοντίου) όσο και η Αριστερά είχαν σαν μόνιμη επιδίωξη την παρενόχληση του Βρετανικού καθεστώτος στην Κύπρο. Είναι επίσης ιδιαίτερα ενδιαφέρον το σχόλιο του Κυβερνήτη ότι έβλεπε σαν απόλυτα αφοσιωμένη και πιστή προς τους Βρετανούς την Τουρκοκυπριακή κοινότητα. Ακόμα και οι Τουρκοκύπριοι όμως, παρατήρησε ο Κυβερνήτης, είχαν αρχίσει να βλέπουν προς την Τουρκία για ασφάλεια παρά προς τη Μ. Βρετανία όπως παραδοσιακά έκαναν. Το θέμα της «αφοσίωσης» έχει ανάγκη περισσότερης προσοχής σ' αυτό το σημείο. Οι Βρετανοί θεωρούσαν ως «αφοσίωση» τη συνεχή υπακοή στο καθεστώς τους, τόσο εν καιρώ πολέμου όσο και εν καιρώ ειρήνης. Οτιδήποτε λιγότερο το θεωρούσαν σαν προσπάθεια ανατροπής και αμφισβήτησης του καθεστώτος. Για τους Ελληνοκυπρίους όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Η επιτυχής συνεργασία με την αποικιακή κυβέρνηση αναμενόταν να φέρει την επίτευξη της *Ένωσης*. Ειδικά κατά το 1943, όταν η έκβαση του πολέμου έγερνε την πλάστιγγα της νίκης προς το μέρος των Συμμάχων, η ανάγκη για επίδειξη αυτής της αφοσίωσης έγινε πιο δυνατή.

Σε σχέση με τη συνταγματική κατάσταση στην Κύπρο ο Κυβερνήτης τόνισε ότι η κατάσταση στο νησί ήταν τουλάχιστον αμήχανη και δυσάρεστη – ειδικά αν λάμβανε υπόψη τη συμβολή των Κυπρίων στον πόλεμο. Το γεγονός ότι οι Κύπριοι πολέμουσαν για την παγκόσμια Δημοκρατία αλλά την ίδια ώρα στερούνταν βασικών ανθρωπίνων

³¹ Για τα συζητηθέντα των συναντήσεων βλέπε CO 67/317/14, Cyprus Policy και CO 67/318/3, Note of Discussion, 23 February 1943.

δικαιωμάτων καθιστούσε την κυβέρνηση εύκολο στόχο για κατηγορίες. Ειδικά η απουσία κάποιου αντιπροσωπευτικού σώματος με εκλεγμένα μέλη έκανε την κατάσταση ακόμα πιο δύσκολη. Ο Woolley λοιπόν πρότεινε να ανακοινωθεί ότι η Κυβέρνηση σκόπευε να παρουσιάσει στους Κυπρίους ένα νέο σύνταγμα και Νομοθετικό συμβούλιο με ισχυρή αντιπροσωπεία εκλεγμένων μελών όταν ο πόλεμος θα τελείωνε. Ο Υπουργός Αποικιών όμως αποδείχτηκε όπως πάντα διστακτικός για τέτοια εγχειρήματα. Οι ταραχές του 1931 τέθηκαν από το Υπουργείο ως η απόδειξη ότι οι Κύπριοι δεν ήταν έτοιμοι για μια αυθεντική δημοκρατική κυβέρνηση. Προς το παρόν, η ανακοίνωση της διεξαγωγής των δημοτικών εκλογών (οι πρώτες διεξήχθησαν το 1931) θεωρήθηκε ως ικανοποιητικό βήμα που ίσως να οδηγούσε σε περισσότερες παραχωρήσεις. Ξεκαθαρίστηκε επίσης για ακόμα μια φορά ότι το μέλλον της Κύπρου θα κρινόταν σε ένα μεταπολεμικό συνέδριο. Το Λονδίνο λοιπόν παρέμενε αμετακίνητο και αδιάλλακτο.

Στο μεταξύ το Α.Κ.Ε.Λ., ειδικά μετά τις επιτυχίες στις δημοτικές εκλογές που διεξήχθησαν το Μάρτιο του 1943 (οι ΑΚΕΛικοί υποψήφιοι Πλουτής Σέρβας και Αδάμ Αδάμαντος πέτυχαν να εκλεγούν σε Λεμεσό και Αμμόχωστο αντίστοιχα) έκανε ακόμα περισσότερο αισθητή την παρουσία του στην πολιτική ζωή του τόπου. Ιδιαίτερα αισθητός ήταν ο ρόλος του και σε θέματα οικονομικής πτυχής. Για παράδειγμα η συμβολή του Α.Κ.Ε.Λ. στην επιτυχία της απεργίας της 1^{ης} Μαρτίου 1944 για τον τιμάρθιο (η οποία κράτησε μέχρι τις 23 του μηνός και στην οποία συμμετείχαν συνολικά 1800 εργάτες) έδωσε στο όλο γεγονός πολιτικό περιεχόμενο και υπογράμμισε την ικανότητα που τώρα το κόμμα είχε να κινητοποιεί τις μάζες και να ασκεί πίεση πάνω στην Κυβέρνηση. Παράλληλα πρέπει να σημειωθεί ότι το χάσμα Δεξιάς και Αριστεράς μεγάλωνε, ειδικά μετά την τοποθέτηση του Α.Κ.Ε.Λ. υπέρ της Ένωσης, τον Δεκέμβρη του 1941, και τις συνεχείς του προσπάθειες να λάβει μεγαλύτερο ρόλο στη ζωή του τόπου. Το Α.Κ.Ε.Λ. διέθετε μια δυναμική οργάνωσης και αποτελεσματικής λειτουργίας, κληρονομιά πιθανόν από την ανάγκη να λειτουργεί υπογείως κατά τη δεκαετία του 1930, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου είχε τεθεί εκτός νόμου. Σε κάθε περίπτωση η δομή αυτή απουσίαζε από τη Δεξιά η οποία δεν ήταν διατεθειμένη να παραχωρήσει μέρος της παραδοσιακής της δύναμης σε μια παράταξη η οποία παρά τις διαβεβαιώσεις και τις τοποθετήσεις της φάνταζε στην πλειοψηφία του κόσμου της Δεξιάς ως καθαρά αντεθνική.

Από την άλλη η αποικιακή Κυβέρνηση αντιμετώπιζε τη δυσαρέσκεια του κοινού και για το γεγονός της συνεχιζόμενης χηρείας του αρχιεπισκοπικού θρόνου. Ήδη ο Κυβερνήτης Woolley είχε προτείνει την άρση των εκκλησιαστικών νόμων του 1937. Το Υπουργείο Αποικιών όμως επέμενε ότι τυχόν άρση των νόμων δεν θα έδειχνε την καλή θέληση της Βρετανίας, αλλά αντίθετα θα υπογράμμιζε την αδυναμία της και θα συνέβαλλε ακόμη περισσότερο στην ενίσχυση του *Ενωτικού* κινήματος. Παρόλη την επιμονή τόσο του Κυβερνήτη Woolley όσο και του Αποικιακού Γραμματέα στην Κύπρο John Valentine Shaw για τις θετικές συνέπειες μιας κίνησης η οποία θα βοηθούσε τις αρχές να απομακρυνθούν από αυτό που στην Ελληνοκυπριακή μνήμη σφραγίστηκε ως «*Παλμεροκρατία*», το Λονδίνο παρέμενε αμετάπειστο και αμετακίνητο³². Αντίθετα, τον Φεβρουάριο του 1944, σε μια ερώτηση στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, ο εκπρόσωπος του Υπουργού Αποικιών Emrys Evans απέδωσε την πλήρη ευθύνη για το εκκλησιαστικό αδιέξοδο σ' αυτό που το Λονδίνο θεωρούσε αδιαλλαξία του *Τοποτηρητή* Λεοντίου και όχι στην ύπαρξη των εκκλησιαστικών νόμων³³. Για τη Βρετανία, οι νόμοι του 1937 δεν αποτελούσαν αιτία αναβολής των αρχιεπισκοπικών εκλογών.

Η απελευθέρωση της Ελλάδας τον Οκτώβριο του 1944 ήταν άλλο ένα κρίσιμο χρονικό σημείο για την Κύπρο. Στην Κύπρο, μέχρι τότε, οι σχέσεις Δεξιάς και Αριστεράς ήταν ήδη πολύ τεταμένες. Πέρα από το γεγονός ότι οι δύο πλευρές δεν είχαν καταφέρει να φτάσουν σε μία συνεννόηση οι σχέσεις τους είχαν δεχθεί ακόμη περισσότερες προστριβές και λόγω των γεγονότων που συνέβαιναν στην Ελλάδα και ειδικά μετά τις ανταρσίες στις Ελληνικές δυνάμεις στη Μέση Ανατολή τον Απρίλιο του 1944. Η απελευθέρωση της Ελλάδας, όμως, και η νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, έδωσε την ώθηση στα κυπριακά κόμματα για την επίτευξη μιας δικής τους συμφωνίας με σκοπό τον συντονισμό των ενεργειών τους για την επίτευξη της *Ένωσης* υπό την καθοδήγηση του Λεοντίου. Η συμφωνία αυτή επιτεύχθηκε στις 24 Νοεμβρίου 1944³⁴ και παρόλο που ήταν εξαιρετικά εύθραυστη και διήρκεσε μόνο μερικές μέρες, εν τούτοις ήταν πολύ σημαντική, διότι (πέρα από το γεγονός ότι όλα τα κόμματα του τόπου αποφάσισαν κοινή δράση για πρώτη φορά) προκάλεσε τρομερή ανησυχία στις αποικιακές αρχές. Πράγματι, δεν υπήρχε τίποτα χειρότερο για τη Βρετανική πολιτική από το ενδεχόμενο κοινής συνεργασίας των πολιτικών κομμάτων του τόπου. Γι' αυτό και

³² CO 67/318/14, Discussion with Mr. Shaw, Colonial Secretary of Cyprus, 30 August 1943.

³³ House of Commons, Parliamentary Debates, fifth series, vol. 397, 16 February 1944, columns 161-2.

³⁴ Νέος Κυπριακός Φύλαξ, «Ευτυχής τροπή του ζητήματος της ενότητας», 25 Νοεμβρίου 1944.

όταν η συνεργασία αυτή διαλύθηκε όταν ξέσπασαν τα Δεκεμβριανά στην Αθήνα, μερικές μέρες αργότερα, ο Κυβερνήτης δήλωσε ανακοινυσιμένος. Σημείωνε ο αναπληρωτής Κυβερνήτης: «Είναι ευτυχές που όταν η συμφωνία των κομμάτων ήταν στο σημείο επίτευξης, το σχέδιο του Α.Κ.Ε.Α. διαταράχθηκε εντελώς και η πιθανότητα μιας συνεργασίας αναβλήθηκε επ' αόριστον εξ αιτίας των ταραχών που προκάλεσε το Ε.Α.Μ στην Ελλάδα»³⁵. Για τον Αναπληρωτή Κυβερνήτη οι ταραχές στον Ελλαδικό χώρο ήταν απόδειξη ότι η Κύπρος θα ήταν πολύ καλύτερα κάτω από Βρετανική διοίκηση. Έτσι κι αλλιώς, συνέχισε ο Αναπληρωτής Κυβερνήτης, χωρίς τους Βρετανούς η Κύπρος θα μπορούσε να καταλήξει σε ένα παρόμοιο χάος. Ενώ πλησίαζε το τέλος του πολέμου η Βρετανική διοίκηση στην Κύπρο προσπαθούσε όλο και πιο έντονα να πείσει για τα πλεονεκτήματα που θα είχε το νησί αν παρέμενε υπό Βρετανική κυριαρχία. Πράγματι, ο Κυβερνήτης, στα τέλη Ιανουαρίου 1945 ανακοίνωσε επίσημα στον τύπο τον σχεδιασμό μεγάλων αναπτυξιακών έργων³⁶.

Ένα χρόνο αργότερα, η ανακοίνωση για δεκαετές σχέδιο αναπτυξιακών έργων θα έκανε τις προθέσεις των Βρετανών ξεκάθαρες.

Το τέλος του πολέμου – όπως και σε πολλά άλλα μέρη του κόσμου – δεν συνοδεύτηκε με τις αναμενόμενες αλλαγές. Οι υποσχέσεις για μεταπολεμικές ανταμοιβές ξεχάστηκαν μπροστά στις νέες προκλήσεις που η Βρετανική Αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει μετά το 1945. Εδώ είναι ανάγκη να σημειωθούν μερικές παρατηρήσεις σχετικά με τη γενικότερη μεταπολεμική αποικιακή πολιτική. Σύμφωνα με τον John Darwin ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε το έναυσμα για τη διαδικασία αποαποικιοποίησης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας³⁷. Το 1945, η Βρετανία ήταν μεν ανάμεσα στους νικητές του πολέμου, αλλά σίγουρα δεν ήταν η παγκόσμια δύναμη που ήταν πριν την έναρξή του. Η κινητοποίηση της οικονομίας της για τις ανάγκες του πολέμου την άφησαν εξαντλημένη. Ειδικότερα, ο πόλεμος ανέδειξε το διπολικό διεθνές σύστημα με πρωταγωνιστές τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και τη Σοβιετική Ένωση. Οι νέες αυτές υπερδυνάμεις ήταν αντίθετες προς τις αποικιοκρατικές τάσεις, η κάθε μια για τους δικούς της βέβαια λόγους. Ήδη, η κοινή γνώμη στη Βρετανία είχε αρχίσει να δυσανασχετεί για τη διατήρηση μιας αυτοκρατορίας,

³⁵ CO 67/327/16, Acting Governor of Cyprus to the Secretary of State for the Colonies, 9 January 1945.

³⁶ *Ελευθερία*, «Επανήλθεν ο Κυβερνήτης – μεγάλα σχέδια αναπτύξεως», 28 Ιανουαρίου 1945.

³⁷ Οι μελέτες του John Darwin για τη Βρετανική αποαποικιοποίηση παραμένουν αζεπέραστες. Βλέπε John Darwin, *Britain and Decolonization: the Retreat from Empire in the post-war world* (Basingstoke: Macmillan, 1988); *The end of the British Empire: the Historical Debate* (Oxford: Basil Blackwell, 1991). *Empire* (Oxford: Clarendon Press, 1977), σελ. 200.

το οικονομικό βάρος της οποίας έπεφτε στους φορολογούμενους πολίτες. Επιπλέον, και ιδεολογικά, ο κόσμος στη μητρόπολη είχε αποκτήσει ένα διαφορετικό ήθος σε σχέση με τις αποικιοκρατικές παραδόσεις και δεν μπορούσε εύκολα να ανεκτεί μια τέτοιες πρακτικές. Βέβαια, το 1945, οι πραγματικότητες αυτές δεν ήταν τόσο ξεκάθαρες και το γεγονός της νίκης της Μ. Βρετανίας προσέδωσε μία ψευδαίσθηση δύναμης.

Οι Βρετανοί ηγέτες ήταν αποφασισμένοι να διατηρήσουν την κυριαρχία της αυτοκρατορίας τους και αυτή η αγωνία είναι έκδηλη ήδη από το 1942 όταν ο Winston Churchill δήλωσε τα εξής στην ομιλία του στο Mansion House: «επιθυμώ να είμαι ξεκάθαρος προς αποφυγή παρεξηγήσεων: θα διατηρήσουμε τα κεκτημένα. Δεν έχω γίνει ο πρώτος Υπουργός του Βασιλιά για να προεδρεύσω τη διαδικασία διάλυσης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας»³⁸. Η Βρετανική ψυχολογία ήταν επομένως ξεκάθαρη.

Όταν ο πόλεμος τελείωσε ο Αντιβασιλέας Δαμασκηνός πίεσε για την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα τονίζοντας πως το θέμα θα έπρεπε να διευθετηθεί το συντομότερο. Το γεγονός όμως ότι άλλα θέματα είχαν προτεραιότητα στις συζητήσεις αλλά και το γεγονός ότι μεταπολεμικά και η Κύπρος αποκτούσε ακόμα μεγαλύτερη στρατηγική αξία για τα συμφέροντα της Βρετανίας στη Μέση Ανατολή έβαλε φραγμό στις οποιεσδήποτε πιθανότητες. Επιπλέον, το γεγονός ότι η Βρετανία αποχώρησε από την Ινδία το 1947 (και από την Παλαιστίνη ένα χρόνο αργότερα) απέκλεισε κάθε ενδεχόμενο για περαιτέρω παραχωρήσεις. Η νέα Κυβέρνηση των Εργατικών υπό τον Clement Attlee ήταν επομένως ιδιαίτερα διστακτική στο να προχωρήσει σε νέες κινήσεις που θα άλλαζαν το *status quo* της Αυτοκρατορίας. Είχε πάρει μία μεγάλη απόφαση με την παραχώρηση ανεξαρτησίας της Ινδίας και δεν ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει σε νέες αλλαγές. Ήταν επομένως ξεκάθαρο, μέσα σ' αυτή τη λογική, ότι η Κύπρος θα παρέμενε μέρος της αυτοκρατορίας της.

Ακριβώς επειδή οι Βρετανοί είχαν την πρόθεση να διατηρήσουν την Κύπρο κάτω από την κυριαρχία τους ήταν διατεθειμένοι να επιτρέψουν στο νησί ένα είδος αυτοκυβέρνησης. Ο Κυβερνήτης Woolley αντικαταστάθηκε από τον Λόρδο Winster ο οποίος εξ αιτίας της ιδιότητάς του ως συνδικαλιστής ξέφευγε από το προηγούμενο πρότυπο των Κυβερνητών της Κύπρου. Αρχικά, ο Winster τακτοποίησε ένα θέμα που προκαλούσε πολλές τριβές μεταξύ των αρχών και των Κυπρίων: Το

³⁸ Wm. Roger Louis, *Imperialism at Bay 1941-45: the United States and the Decolonization of the British*

αρχιεπισκοπικό. Ο Λεόντιος, με την υποστήριξη του Α.Κ.Ε.Λ. αναδείχθηκε ο νέος Αρχιεπίσκοπος στις 20 Ιουνίου 1947, αλλά ο ξαφνικός θάνατός του λίγο αργότερα επέτρεψε στον Μακάριο Β' – η επάνοδός του οποίου είχε στο μεταξύ επιτραπεί στο νησί – να αναδειχθεί στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Το θέμα της σύγκλησης της Διασκεπτικής Συνέλευσης είναι ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο της συνταγματικής ιστορίας της Κύπρου που χρειάζεται ξεχωριστή ενδελεχή εξέταση³⁹. Είναι, τέλος, αναγκαίο να τονιστεί και ο ρόλος του ελληνικού εμφυλίου σπαραγμού και η πόλωση που αυτός αναπόφευκτα έφερε στην πολιτική ζωή του νησιού μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '40.

Συμπερασματικά, η περίοδος 1931-1950 είναι εξαιρετικά σημαντική για τις κατοπινές εξελίξεις του Κυπριακού ζητήματος. Τα χρόνια 1931-39 είδαν την παγίωση μιας κατάστασης που σταμάτησε κάθε πολιτική εξέλιξη στον τόπο. Η μεγάλη αλλαγή έρχεται μετά τον Σεπτέμβρη του 1939, όταν, με την έναρξη του πολέμου, οι Βρετανοί δεν μπορούν πλέον να καταπιέζουν τις πολιτικές κινήσεις. Ειδικότερα, η μελέτη της Βρετανικής πολιτικής κατά τα χρόνια αυτά μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα τα μελλοντικά αδιέδοξα που η Κύπρος βίωσε. Οι συνεχείς προσδοκίες των Ελληνοκυπρίων και οι επακόλουθες απογοητεύσεις τους, η αδιαλλαξία του Λονδίνου να κάνει κάποια συνταγματική ή άλλη παραχώρηση παρά τις εισηγήσεις που κατά καιρούς έκαναν οι Κυβερνήτες της Κύπρου, αλλά και η αντίστοιχη καχυποψία και η άρνηση των αποικιακών αρχών στο νησί να δεχθούν τόσο τη Δεξιά όσο και την Αριστερά ως αποδεκτούς συνεργάτες στη διακυβέρνηση της Κύπρου, συντέλεσαν στη διατήρηση ενός κακού κλίματος. Οι απογοητεύσεις συνεχίστηκαν και μεταπολεμικά όταν οι εξωτερικοί παράγοντες σφράγισαν την πολιτική της Βρετανίας στο νησί. Η έκρηξη του ένοπλου απελευθερωτικού αγώνα το 1955 απετέλεσε έκφραση αυτού του κλίματος απογοήτευσης όπως εντοπίζεται στα χρόνια που εξετάσαμε.

³⁹ Για το θέμα της Διασκεπτικής βλέπε Ρολάνδος Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική 1946-1948: με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945* (Λευκωσία, 2000).